

Peter Rak

Portret trenutka v življenju naroda

“Na dolgi rok gre čas na roko podjarmljenim narodom, ki še kopicijo moči in iluzije in žive tako v prihodnosti in upanju; kajti česa se še nadejati v svobodi? Demokracija je čudež, ki nima ničesar ponuditi, raj in grob naroda obenem. Življenje nima smisla brez nje, njej pa primanjkuje življenja. Moderne družbe, demistificirane, desakralizirane in skopljene od nekdanjih teoloških in ideoloških norosti, so danes obsojene na tiho dekadenco in počasno smrt.” Ali smo Slovenci le dobro desetletje po zlomu totalitarnega režima in vzpostavitvi samostojne države že dokaj blizu stanju, o katerem govori Emile Cioran? Delno gotovo. Že tako dokaj skopi odmerek entuziazma, sladke prevratniške zanesenosti in pričakovanja neznanega ob razkroju totalitarnega sistema in pridobitvi samostojnosti ter uveljavljanju demokratičnih standardov je hitro izhlapel in sledila je vrnitev k omlednosti, svetobolju, weltschmerzu, garniranemu s hektično nervozo v njegovi specifični, tipično slovenski obliki.

Za razliko od nekaterih drugih narodov namreč vzpostavitev lastne državnosti ni pomenila posebne cezure v stanju duha; Slovenci se nismo pridružili baltskim državam pri novem ekonomskem vitalizmu, Čehom pri poskusih ponovnega doseganja vzora nekdanje urejene srednjeevropske države, kot jo poznamo iz časov Masaryka, ali Hrvatom v njihovi ekskluzivni nacionalni samozadostnosti, kaj šele, da bi sledili iracionalni grandomaniji Srbov – prevladala je stara formula politike počasnih korakov in previdnosti, ki je bila morda modra, vendar se nevarno približuje Cioranovim formulacijam iz uvoda. Brez pravega poleta in vsaj minimalne pripravljenosti na radikalnejše oblike razmišljanja in delovanja ter svobodnega soočanja različnih mnenj, brez takojšnjega etiketiranja in celo demonizacije nasprotnika se tako stanje duha manifestira v salonski obravnavi enih in istih tem, ki naj bi bile temeljnega in usodnega pomena za prihodnost naroda. V njih sicer pogosto ne manjka ostrine, zamer in celo odkritega sovraštva, vendar tak diskurz kljub temu ostaja večinoma jalov in dolgočasen, poln cinizma brez lucidnosti, poročljivosti brez duhovitosti in norčevanja brez satiričnosti, skratka prazna sociološka retorika, ki ostaja na ravni abstraktnih analiz in razmišljanj.

Ne glede na to, da živimo v nekakem izrazito prehodnem, pacificiranem obdobju (vsaj s stališča burne evropske zgodovine 20. stoletja in lastne

turbulentne preteklosti), pri nas vlada pravo mnenjsko puritanstvo, diktat sicer neformalnega, pa vendarle jasno determiniranega javnega diskurza, katerega skupni imenovalc je tako imenovani boj proti nestrpnosti. Nekdanje velike družbene aspiracije s prevratniškimi elementi so nadomestili modni ciklični vzorci družbenih odnosov, ena glavnih zapovedi pa se kljub benignosti občasnih napetosti vrti prav okoli pojma nestrpnosti. Ob seciranju domnevnih odklonov od umetno ustvarjenega praga tolerance se pogosto uporablja dramatičen patos, ki kljub umirjenim, skoraj bidermajerskim amplitudam družbene dinamike pogosto dobiva podton katastrofičnosti in apokaliptičnosti. Vse to seveda sodi v današnji svet virtualnih družbenih interakcij, ki z realnim stanjem nimajo veliko opraviti in ki sodijo v diapazon večnih tem, kot so globalizacija, aids, prerazporeditev bogastva, diktatura in demokracija, preoblematika ženske, verske, rasne enkopravnosti, religioznega in verskega fundamentalizma, napetosti med severom in jugom, tretji svet, ekologija ... Te kljub stvarnim problemom služijo predvsem kot kulisa za kurtoazna akademska kramljanja, saj je prave pripravljenosti za akcijo malo oziroma nič. Tako imenovani boj proti nestrpnosti pa v sebi paradoksalno skriva še eno past, namreč držo brezbriznosti, politiko *laissez faire*. Bistvo takega normiranja javne besede in določanja mej retorične sprejemljivosti namreč propagira odtujenost in apatijo v smislu jaz sem strpen, torej toleriram "drugačnost" (če ta seveda ne prizadene mojih interesov), vendar me mikroslika ne zanima, nimam nobenega interesa poglobljati se v dileme in stiske ljudi, več kot dovolj je, če sem "strpen", pa čeprav s stisnjenimi zobmi.

Temu verjetno botruje tipično slovenska obsedenost z usodnostjo oziroma nepripravljenost na igro, ki je pravzaprav osnovno gibalo parlamentarne demokracije in ki služi kot najboljši blažilnik družbenih napetosti. Idealen je seveda britanski primer, kjer je vsaka polemika kljub navidez še tako zagrizenim antagonizmom pravzaprav le simulaker, bravurozna igra dveh nasprotnikov, ki morda celo verjameta v svoja stališča in poglede in sta jih pripravljena zagovarjati z največjo odločnostjo, vendar se ob tem tudi zavedata, da sta le del predstave. In to ni mišljeno v pejorativnem pomenu, predstava v tem primeru ni le prazen spektakel, temveč sama bit družbenega aktivizma. Pri nas je zadeva postavljena na glavo. Politična nasprotovanja ne dajejo samo vtisa smrtno resne zadeve, temveč tudi so smrtno resna zadeva, odstopanj in popuščanja ni in jih ne sme biti, boj je treba predvsem iz prestižnih razlogov pripeljati do konca, pa četudi je ta bridek. Najbolj drastično se je tak princip realiziral po koncu druge svetovne vojne in vzpostavitvi totalitarnega režima, tak sistem funkcioniranja države pa se – seveda s povsem drugimi sredstvi – nadaljuje tudi danes, ko smo stalno priča nekakšnim umetno ustvarjenim

izrednim razmeram. Poleg tega je odveč izgubljeni besede o bravuroznosti takih političnih duelov, saj retorične sposobnosti in duhovni horizont akterjev večinoma ne presegajo klišejev, ki so se globoko ukoreninili že v prejšnjem sistemu.

Slovenci praviloma ne znamo vzpostaviti distance niti do posameznega aktualnega dogodka ali povsem banalnih, pogosto povsem umetno ustvarjenih dilem, kaj šele, da bi se lahko z distanco ozrli na zgodovino ali v prihodnost. Poglavitni vzrok je verjetno zapredenost v realne ali namišljene probleme lokalnega miljeja in nezmožnost večine, da bi se identificirala z novimi razmerami ob vključitvi v evropske integracije, pri čemer ni pomemben formalni vstop v EU, temveč predvsem preskok od avtarkije nekdanje Jugoslavije v globalni svet vpete zgolj z navidezno, iluzionistično mrežo tako imenovega gibanja neuvrščene, medtem ko smo glede našega neposrednega okolja še vedno precej žrtve dolgotrajne indoktrinacije o sovražnih sosedih, ki naj bi nas ogrožali. S tem je v primeru Slovenije moč potegniti analogijo z nekdanjim Zahodnim Berlinom, enklavo sredi sovražnega ozemlja, pri čemer je poglavitna razlika, da smo si tovrstno klavstrofobično izolacijo izbrali sami. Primerjava je sicer pretirana, vendar osnovne značilnosti ostajajo identične z najbolj kričečim nesmisлом hladne vojne – na zahodu in severu Italijani in Avstrijci kot zgodovinsko realni in aktualno potencialni hegemoni, na jugu Hrvati, ki so se po zadnji balkanski vojni razglasili za lokalno velesilo, edini izhod ostaja Madžarska na vzhodu, vendar so stiki s to državo zmanjšani na minimum.

S tovrstno *splendid isolation*, ki nikakor ni lastna samo velikim narodom in ki nam je delno celo pomagala ohraniti narodovo substanco skozi zgodovino, seveda v osnovi ne bi bilo nič narobe, če bi bili Slovenci nekoliko bolj samozadostni in zaverovani vase v smislu osebne in kolektivne samozavesti. Pri balkanskih sosedih imamo res svarilne zglede, da tovrstna izolacija in namišljena samozavest (ki še zdaleč ni odlična kot nekdanja britanska), ki temelji predvsem na iracionalni mitomaniji in idolatriji naroda, lahko vodita do groteskni razsežnosti, vendar Slovenija brez vsaj kančka tovrstne iracionalnosti ostaja v praznem prostoru. Na dosegu roke, pa vendarle nedosegljiv ji vsaj za zdaj ostaja ideal starih meščanskih demokracij (sicer pokritih z bolj ali manj žlahtno plesnobo), izgubljen, obenem pa prav tako nikoli realiziran je tudi bolj elementarni, divji, prvinski duh Balkana, s katerim smo bili sicer formalno povezani sedem desetletij, vendar nam nikoli ni zares prodril pod kožo.

Odtod krčevito, pogosto panično iskanje identitete in širšega duhovnega teritorija. V zgodovini smo svoj ideal dolgo gradili na panslavizmu in še

zlasti na integraciji južnoslovanskih narodov, po dokaj grenki lekciji smo se spet obrnili proti severozahodu in poskušali ponovno obuditi pojem Srednje Evrope, kot območje s specifično kulturno in duhovno klimo, dokler se ni na koncu izkazalo, da je Srednja Evropa (tukaj je imel Peter Handke enkrat za spremembo prav) res le meteorološki pojem. Preostal nam je edinole panevropski program, ki pa ostaja celo med starimi članicami EU na številnih področjih amorfen, abstrakten projekt, ki bo realizacijo (ali pa fiasko) doživel šele s prihodnjimi generacijami. Sicer pa na začetku 21. stoletja vse karte staviti na politiko in njen omejeni domet zagotovo ni edina možnost, vendar se tudi tukaj pojavlja težava zgodovinske hipoteke prejšnjega totalitarnega režima. Popolna politizacija celotne družbe je bila namreč eden njegovih temeljnih postulatov, ne glede na spremembo oziroma razširitev političnega in ideološkega spektra po osamosvojitvi pa ostaja politika osnovni *spiritus movens*, čeprav je ta njena vsemogočna vloga precej navidezna in virtualna.

Paternalizem države in vodilne politične garniture je zakodiran v mentalni profil ljudi in čeprav je njihov odnos pogosto ambivalenten (in sega od pretirane glorifikacije do nekritičnega zavračanja mehanizmov političnega sistema kot takega ter tudi potez posameznikov in strank političnega establišmenta), večina še vedno pričakuje absolutno asistenco in zaščito pri njihovih vitalnih eksistenčnih, pa tudi eksistencialnih vprašanjih. Tak položaj povzroča manifestativno zbiranje na okopih ene ali druge politične opcije in paradoksalno definira tako rekoč vsakega v javnosti izpostavljenega posameznika, kar predstavlja poglavitno oviro pri formiranju neodvisne in učinkovite civilne družbe. V tesni navezi s politiko ostaja ekonomija, kar je prav tako recidiv prejšnjega režima, magična beseda na tem področju pa je tudi sedaj – tako kot v socialističnem sistemu – reforma. Alkimistično iskanje rešilne čarobne formule gospodarskih sistemskih sprememb spet spominja na stare čase, ko se je stalno nekaj "reformiralo", da bi se ustvarjal videz velike družbene, politične in gospodarske dinamike. Razlika je v tem, da gre sedaj resnično predvsem za simulirani aktivizem; po velikih političnih in socialnih gibanjih in pretresih 20. stoletja, ki so se drug za drugim sesuli v prah, je – vsaj z evropocentričnega stališča – očitno prostor le še za akademske projekte, zgolj po inerciji in predvsem zaradi političnega prestiža začinjene z na videz gromkimi polemikami *pro et contra*.

Skladen s takim stanjem je tudi položaj medijev, prav tako ostro pozicioniranih na prvih bojnih črtah politike. Tudi s tem načelno ne bi bilo nič narobe, če se medijske hiše, uredniki in novinarji ne bi ogorčeno branili oznake provladni ali proopozicijski, čeprav so to v evropskem in ameriškem žurnalizmu povsem običajni termini. Verjetno gre pri tem sprenevedanju za

neke vrste samoobrambni mehanizem distancirati se od nekdanjega pojma novinarja kot "družbenopolitičnega delavca", vendar tovrstna prazna, zgolj deklarativna avtonomija nikakor ne služi kot instrument vzpostavljanja relevantne in neodvisne medijske refleksije. Ob tem smo pri komentarjih pogosto deležni povsem lahkotnega obravnavanja tem, ki bolj kot na premišljeno analizo problema spominjajo na nastopaški egotrip, tako da so denimo principi vodilnih japonskih dnevnikov, kjer osrednji komentar pogosto skupaj napiše tudi do pet novinarjev, s čimer se čim bolj minimalizira subjektivna pristranost, za nas tako rekoč znanstvena fantastika. Slovenski mediji se tako kot globalni ob tem srečujejo še z hiperprodukcijo, ki ima v končni stopnji za posledico instrumentalizacijo informacije brez finalnosti smisla, in to nikakor ne velja zgolj za tako imenovani rumeni tisk. Ta je pač popolnoma prevzel pobudo in v strahu za svoje pozicije jim hote ali nehote sledi tudi večji del preostalih medijev, ki s tako politiko paradoksalno nevtralizirajo svoj smisel, kredibilnost in pomen ter se prilagajajo fantomskim vsebinam velikega amfiteatra navidezne komunikacije.

Take tendence pa še zdaleč niso omejene zgolj na medije, temveč lahko podobnim sledimo tudi na kulturni sceni. Nedvomno ima slovenska kultura vitalen historični pomen za konstituiranje naroda in nacionalne države od prebujenja v pomladi narodov leta 1848 do osamosvojitve leta 1991, obenem pa postaja vse bolj jasno, da je obdobje tovrstnega idolatričnega odnosa do kulture, ki je uživala status nedotakljive institucije, dokončno končano. Znana je sintagma o koketiranju "visoke" kulture s popkulturo, v upanju, da bo prišlo do nekakšne žlahtne sinteze, vendar je popkultura "visoko" preprosto pogoltnila. Slovenija je na tem področju še veliko bolj občutljiva in ranljiva, ker pač po enostavni matematični logiki števila prebivalcev in ekonomske moči za zagotavljanje obstoja nekomercialnih ali manj komercialnih kulturnih vsebin nima primerljivih možnosti z velikimi državami. Za prevetritev nekaterih umetniških praks morda to sploh ni tako slabo (to še zlasti velja za nekatere oblike institucionalizirane kulture, ki nekritično parazitirajo na državnem proračunu), vendar je za vzpostavitev odprte, vitalne in impulzivne kulturne scene potreben uravnotežen pristop, kjer se selekcija ne odvija samo na ravni tržne kompetitivnosti, sicer se hitro znajdemo v okolju podobne implozije vsebin in smisla kot na medijskem področju.

Sicer pa je morda največji manjko slovenske kulture avtentičnost. Čeprav niti v kulturi niti v politiki Slovenci nikoli nismo imeli posebnih izraženih *Blut und Boden* aspiracij, so s takimi termini pogosto slabšalno označeni vsi elementi, ki bi umetniškemu delu dali tudi nekakšen nacionalni značaj. Pri tem seveda ne gre za kake arhaične, domačijske etno izpeljave ali karikiranost

turbofolka, temveč nekakšen slovenski esprit, specifično referenčno tipiko, ki bi bila razpoznavna kot je razpoznavna denimo angleška, ruska, srbska, argentinska kultura ... Številni avtorji jo seveda premorejo, pa najsi gre za Ferija Lainščka ali Draga Jančarja, Marija Kogoja ali Vlada Kreslina, Ivana Groharja ali Emerika Bernarda, Jožeta Galeta ali Damjana Kozoleta, vendar je strah pred takšnimi tendencami pri nas očitno še vedno zelo navzoč in so pogosto predvsem predmet ironiziranja, saj morajo biti naše teme praviloma hiperuniverzalne in povsem neodvisne od lokalnega miljeja. Tipičen je denimo primer iz gledališča – na vprašanje, zakaj je pri dramatizaciji romana slovenskega avtorja iz besedila odstranil vse pojme in termine, ki so se nanašali na geografsko lociranost dogajanja (ki večinoma določajo tudi njegovo duhovno sporočilo in atmosfero), je režiser lakonično postregel z nekaj citati iz Aristotelove *Poetike* o univerzalnosti eksistencialnih vprašanj posameznika ter na koncu porogljivo dodal, da njegova predstava pač ni turistični vodnik.

Seveda so take odločitve za avtonomnost avtorske poetike povsem legitime, vendar se morda ravno v takem vzorcu razmišljanja skriva temeljni vzrok za razpršitev nacionalnih idiomov in posiljeno koketiranje z nadnacionalnimi trendi, ki pa pravzaprav ne sežejo dlje od derivatov popularne kulture, podprte z mašinerijo agresivne marketinške ofenzive. Če pogledamo na področje likovnih umetnosti, kjer princip anacionalnega najbolj narekuje formo in tudi vsebino, ugotovimo, da to ni produkt preskoka v novo kakovost in osvoboditev ozkih spon nacionalnega, temveč svojevrstne krize produkcije ter predvsem vrednotenja vse bolj dominantnih kustosov in kuratorjev, ki likovno sceno povsem obvladujejo. S tem se tukaj pojavi tudi zadrega, ali nismo prav Slovenci evropski primerek sicer ameriškega fenomena talilnega lonca in v naši srednjeevropsko-balkanski razdvojenosti in amorfnosti pravzaprav (z nekaterimi izjemami) nimamo posebne etnične tradicije oziroma vitalnosti, ki bi jo razvijali in modificirali tako, da bi bila dandanes še uporabna in učinkovita.

Če ta teza o pomanjkanju tradicije in izgubi nacionalnih karakteristik drži, pa je še bolj paradoksalno, da smo po drugi strani Slovenci kljub agoniji realnega in racionalnega tako rekoč ujetniki zgodovine. Pretekle generacije so živele v iluziji, da zgodovino "živijo" (čeprav je seveda sintagma o zamrznitvi zgodovine v času komunizma bolj ali manj točna), medtem ko sedanje generacije v današnji indiferentni nebulozi razpršitve zgodovine ostaja brez historičnih referenc oziroma se le-te manifestirajo zgolj kot pozitivne ali negativne reminiscence na preteklost. Ta praznina je napolnjena s čustvenimi fantazmami starejših generacij, ki bodisi kategorično

zagovarjajo ali travmatizirajo slovensko polpreteklo zgodovino, medtem ko so mlajši bodisi povsem indiferentni ali pa se zatekajo k retrokonceptom. Ti so se nekdaj kazali predvsem na področju popkulture, vendar so se medtem metastazno razširili na skoraj vsa področja in doživeli – kot je najodmevnejši primer z Laibachom in NSK – tudi nesluten uspeh pri naskokih na umetnostne institucije v tujini.

NSK je zanimiv fenomen tudi zaradi svojega neoavantgardnega značaja. Avantgarda se praviloma – razen ko gre za modne smernice – pojavlja iz revolta, tega pa je bilo v Sloveniji praviloma zelo malo, resne poskuse bi lahko prešteli na prste. “Mladina vsega sveta je bila pripadnica nadrealizma – razen slovenske,” se je glasila ocena ob prvi predstavitvi nadrealističnega opusa Staneta Kregarja. Podobno je bilo z drugimi gibanji in redki posamezniki, ki so se spustili v neortodoksne eksperimente, so doživeli bodisi sovražne bodisi pomilovalne reakcije, pa najsi gre za konstruktivizem Augusta Černigoja v dvajsetih ali konceptualizem skupine OHO v šestdesetih letih prejšnjega stoletja. Danes ti zapleti odpadejo, saj ima neo-, retro- ali psevdavantgardni princip že pridih akademizma, vendar – kdo pa se danes sploh še ubada s takimi dilemami? Kultura je danes interaktivni poligon, kjer so obiskovalci povabljeni k participaciji kot na videz enakovredni soavtorji in ves ta aparat pogosto funkcionira bolj kot socializacijski in družabni instrument kot pa instrument refleksije temeljnih eksistencialnih vprašanj. Nič drugače ni z umetniško kritiko, kjer se je skoraj zbrisala meja med površnimi popvariacijami in poskusi resne analize.

Ne glede na takšno lahkotnost pa podobno kot politika tudi slovenska kultura kljub sicer njej imanentni “igrivosti” nima statusa igre. Prevladuje resnoben ton; kot bi rekel Iztok Mlakar, se slovenska kultura po silem šminka kot zelo imenitna gospa, vendar pogosto izpade ceneno, da ne uporabimo še kake krepkejše besede. Taka reakcija je po svoje razumljiva, saj glede na že omenjeno agresivnost trendovske popkulture poskuša zadržati ekskluziven status in se zato zateka v hermetičnost in formalizem, vendar tudi tukaj Slovenci pretiravamo. Saj ne gre zanikati, da premoremo tudi nekaj avtoironije in humorja, vendar je tovrstna satira pogosto blazirana in avtodestruktivna in odnose v družbi reflektira z apatično cinično distanco, ki prav tako nima velikega dometa.

Sicer pa vse to lamentiranje morda nima pravega smisla. Slovenija kljub svoji avtarkičnosti – ki ne glede na silne odpore počasi, a zanesljivo le popušča – v skladu s svojo zgodovinsko izkušnjo in aktualnimi svetovnimi smernicami pač reagira v svojstvenem slogu. Take reakcije so pogosto le nianse vsesplošne atmosfere današnjega časa in v prihodnjih generacijah bo

klinična slika naroda verjetno povsem drugačna. Navsezadnje smo Slovenci kljub skoraj pregovorni inertnosti v mejnih, kritičnih situacijah presenetljivo odkrili speči mobilizacijski faktor in za trenutek skočili na vlak zgodovine, ki nas je pripeljal eno postajo naprej. Tako je bilo leta 1848, 1918, 1941 in 1991 in morda se vsaj del poti kdaj najdemo tudi na kakem ekspresnem vlaku. In tudi kar se tiče našega nacionalnega mentalnega stanja, ki naj bi ga označevali svojevrstna tragika, odtujenost in absurd, mogoče še ni vse izgubljeno – morda pa drži misel slikarja Francisa Bacona, da prav strah, tesnoba in obup najbolje odražajo pohlepno strast po življenju.